

Pavle Ivić

O NEKIM FENOMENIMA AKCENATSKE VARIJACIJE KOJI NISU UVRŠTENI U IVŠIČEV KOORDINATNI SISTEM

Na početku ovog razgovora biće potrebno omeđiti njegovu temu. Razgovaraćemo, naime, samo o govorima čija se akcentuacija genetski svodi na Ivšičevu osnovnu kajkavsku. Ova definicija isključuje Ivšičeve »kajkavske ikavce«, tj. kajkavizirane naseljeničke čakavske govore, kao i poznate govorne grupe u Vivodini, Gorskom Kotaru i Bužeštini.¹

U pogledu proučavanja kajkavskih akcenata Iviću pripadaju dve fundamentalne zasluge.²

On je prvi sagledao postojanje osnovne kajkavske akcentuacije i njene specifične crte. Zajedno s vokalizmom koji se temelji na formuli $\varrho = l$ (bez obaveznog jednačenja sa u), $\varepsilon = \varepsilon = \acute{e}$, ta akcentuacija osigurava kajkavštini sasvim posebno mesto u krugu srpskohrvatskih narečja, i uopšte u krugu južnoslovenskih jezičkih tipova.

U definiciju osnovne kajkavske akcentuacije spada pojava cirkumfleksa odnosno akuta mesto kratkog akcenta u određenim skupinama kategorija, pod uslovima koji nisu uvek sasvim jasni, ali za koje je najčešće karakteristično nekadašnje prisustvo nenaglašene dužine u sledećem slogu ili ispadanje poluglasa u prethodnom ili sledećem slogu. Zajednička je osobina svih ovih kategorija da se u njima duženje ostvaruje van finalnog sloga (u tom slogu u kajkavštini ima manje dužina nego u štokavštini ili čakavštini, budući da izostaju duženja pred sonantom, tako da su produženi samo stari cirkumfektirani kratki vokali u jednosložnim rečima). Isto tako kajkavsku osnovnu akcentuaciju karakteriše skraćivanje svih posleakcenatskih dužina, što Ivšić pominje uzgred, a i prenošenje $\wedge$ na prethodnu dužinu (tip *klečala* > *klečala*, *zăručnik* > *zăručnik*), što Ivšić dodaje u jednom nešto kasnijem prilogu.³ To je prenošenje uklonilo fenomen neakcentovane dužine iz odgovarajućih primera. Time je započet proces ukidanja predakcenatskog kvantiteta, koji je u slovenačkom jeziku uopšten, dok je u hrvatskim kajkavskim govorima uzeo nejednakog maha.

Druga je velika Ivšičeva zasluga što je uočio načela unutarkajkavske diferencijacije u oblasti prozodijskog sistema. On je utvrdio postojanje dveju vrsta diferencijalnih odlika na tom planu. To su:

¹ Ovo nije prilika za raspravljanje o spornim pitanjima klasifikacije nekih od tih govora.

² Osvrti na Ivšičeva shvatanja u ovom radu zasnivaće se po pravilu na njegovoj studiji *Jeziik Hrvata kajkavaca* u Ljetopisu 43, 1936, 47—88. Tamo gde je upotrebljen jedan drugi njegov rad, to će biti istaknuto.

³ *Osnovna hrvatska kajkavska akcentuacija u Pergošića (1574)*, Zbornik u čast A. Belića, Beograd 1937, 183—195.

1) one koje karakterišu njegove tri osnovne govorne skupine (koje možemo zvati severozapadnom, južnom i istočnom),

2) one na kojima se zasnivaju razlike između govora unutar tih skupina.

Diferencijalne pojave prvoga tipa neobične su u krugu srpskohrvatskih dijalekata. Južni kajkavski govori se odlikuju prenošenjem medijalnog cirkumfleksa na prethodni slog u vidu kratkog akcenta (*posèkel* > *pòsekkel*). Na prvi pogled ta promena ima sličnosti s novoštokavskim prenošenjem. Međutim tri krupne činjenice stvaraju nepremostivu razliku između kajkavskog i novoštokavskog procesa: 1) u južnokajkavskom se dugi silazni prenosi, a kratki akcentat ostaje netaknut u istom položaju (primeri kao *posèkli*), dok za štokavski vredi pravilo da se kratki silazni prenosi lakše od dugog silaznog; 2) u južnokajkavskom se rezultat prenošenja $\hat{}$ ne razlikuje od starijeg kratkog akcenta, dok se u štokavskom prilikom prenošenja dugog silaznog na kratkoću uvek javlja poseban akcentat, kratki uzlazni; 3) u južnokajkavskom nije zahvaćen finalni $\hat{}$, i čak postoji sekundarni $\hat{}$ < $\sim$ u tom položaju, dok se u štokavskom nikad ne javlja prenošenje akcenta iz medijalnog položaja bez prenošenja istog akcenta iz finalnog položaja. Strukturalni učinak promene u južnokajkavskom je uklanjanje cirkumfleksa iz medijalne pozicije, uz čuvanje istog akcenta u inicijalnoj i finalnoj. Što se tiče istočnih kajkavskih govora, njih odlikuje pre svega progresivna metataksa (*jàgoda* > *jagòda*, eventualno i *mlātimo* > *mlā̀tīmo*). Progresivno akcenatsko prenošenje je fenomen unikaln za srpskohrvatske prilike, budući da su u srpskohrvatskom akcenatske metatapse po pravilu sve regresivne, s jedinim izuzetkom slovenačkog prenošenja tipa *kòkoš* > *kokòš* u raznim kajkavskim govorima blizu slovenačke granice (zapadno Međumurje, Bednja, dolina Sutle, Gorski Kotar, Buzeština, isp. niže). Unikalno je i unakrsno pretvaranje silaznih akcentata u uzlazne i uzlaznih u silazne, bez gubitka distinkcije (*tāncamo* postaje *tāncamo*, ali *mlātimo* daje *mlātīmo*). S tim je u vezi i prenošenje akcentata (u delu istočnokajkavskih govora) u tipovima *lopāta* > *lòpata*, ponegde i *mlā̀tīti* > *mlātīti*, što treba odvojiti od novoštokavskog prenošenja, budući da je u istočnokajkavskom slučaju proces udružen s istovremenim progresivnim pokretom u tipovima *jàgoda* > *jagòda* i *tāncamo* > *tāncamo* (te su dve promene paralelne; obe se svode na progresivno pomeranje akcenatskog vrhunca za jednu moru, samo što u prvom slučaju obuhvaćene more pripadaju raznim slogovima, a u drugom slučaju istom slogu). U ovu igru se, naravno, uklapa i tip *mlātīmo* > *mlā̀tīmo*. Za srpskohrvatske prilike jedinstveno je i utvrđivanje akcenta na slogu koji sadrži drugu moru od kraja reči u jednom delu Podravine (tip Virje). Izvesnu tipološku paralelu tome možemo naći u fiksaciji akcenta na slogu koji nosi treću moru od kraja u čakavskim govorima istočno i južno od Ogulina (Generalski Stol, Oštarije itd.).

Međutim osobine po kojima Ivšić razlikuje svoje podtipove pretežnim delom su poznate i iz drugih dijalekatskih oblasti. Ovamo spada pre svega ukidanje oksitoneze u tipovima *glāvā* i *ženā*, prisutno u ogromnoj većini štokavskih govora, uključujući južni deo torlačkih, kao i u mnogim čakavskim govorima. Areal te pojave produžuje se i na makedonskom i slovenačkom

zemljištu. Paralelna promena *leti* > *letī*, koja isto tako predstavlja dezakcentuaciju krajnje more, zabeležena je u raznim čakavskim govorima (Kastavština, Hvar itd.), dok areal generalizovanog jednačenja $\sim sa \wedge$ (Ivšičevi primeri: *letī*, *sūša*) zahvata ogromnu većinu štokavskih govora, ali i mnoge čakavske (kvarnersko otočje i deo zadarskog, veći deo ličkih govora, karlovački kraj itd.), a isto tako i veliki deo slovenačkih. Dalje, Ivšić svoj tip 18 (na Sutli) karakteriše prisustvom primera kao *lipa*, koji se svode na slovenačko duženje starog akuta van finalnog sloga (knjiž. slov. *lipa*, štajerski *lipa*). Najzad, Ivšičevi tipovi 12 i 13 odlikuju se duženjem u primerima kao *žēnā*. Ovakvo duženje, nepoznato drugim srpskohrvatskim govorima, u stvari znači neutralizaciju predakcenatskog kvantiteta u ovom položaju. (Možemo se uostalom zapitati — ostajući pri tom bez pouzdanog odgovora — da nije takvog duženja bilo i u ponekim od govora u kojima se danas u takvim primerima izgovara dugi uzlazni akcenat (*žēna*), tj. da nije možda duženje negde prethodilo akcenatskom prenošenju.)

Ovim se iscrpljuje Ivšičev koordinatni sistem koji mu je poslužio za akcenatsku klasifikaciju kajkavskih govora. U tom sistemu glavnu ulogu igraju metatakse i donekle metatonije, dok marginalno mesto pripada dvama kvantitetskim fenomenima (duženja u *žēnā* i *lipa*).⁴ Van ovog koordinatnog sistema ostaje nekoliko kvantitetskih pojava, od kojih dve Ivšić pominje u svom radu, ali ih ne uvodi u svoj čuveni pregled kajkavskih akcenatskih tipova na str. 79—83.

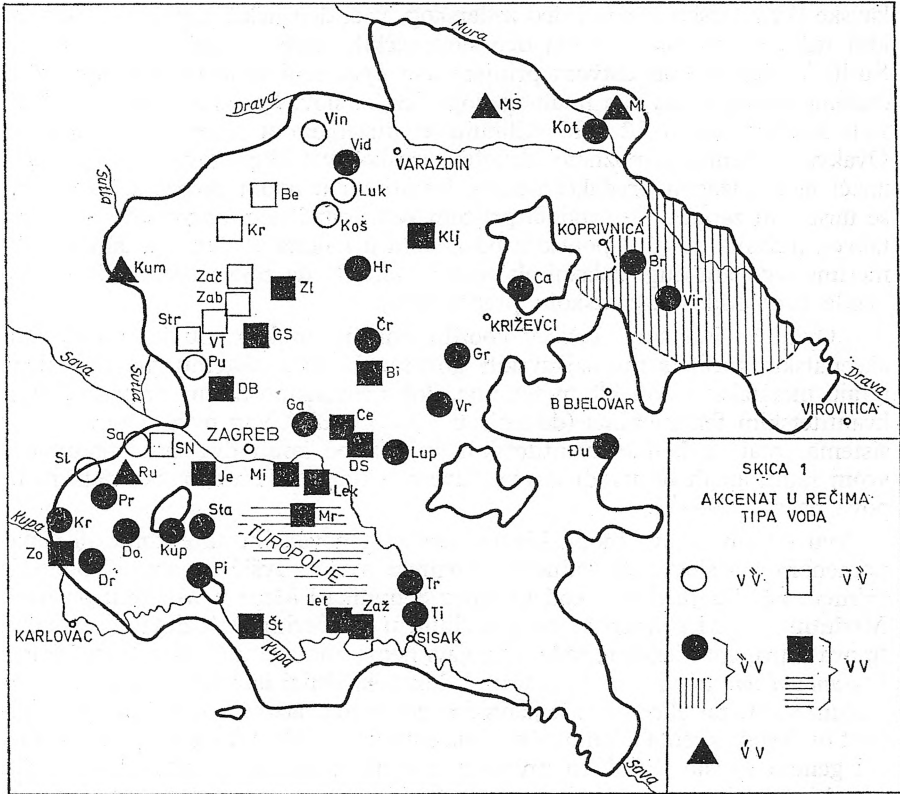
Prvu od tih pojava mogli bismo nazvati kanovačkim akcentom, ali s napomenom »na slovenački odnosno trogirski način«. Ivšić na str. 67 pominje primere *pōsel* u Ježdovcu kod Gornjeg Stupnika i *bēvo* u Mičevcu na Savi. Međutim ovakvi primeri se ne pojavljuju u Ivšičevim Ogledima akcenatskih tipova u prilogu njegovog rada. O pojavi nema pomena u članku Mate Hraste *O kanovačkom akcentu u Hrvatskoj*,⁵ dok neki drugi istraživači, među njima Antun Šojat, taj akcenat u kajkavskim govorima nazivaju kanovačkim. Sličnost ovakvog akcenta s kanovačkim akcentom na štokavskom tlu je očigledna, a i geneza je ista. Prilikom prenošenja kratkog akcenta s ultime na kratku penultimu dolazi do duženja na penultimi i dobiva se akcenat dug po kvantitetu a uzlazan po tonu. Doduše, može se reći da je bitna razlika prema štokavskoj akcentuaciji koja se svodi na to da se ovde novi dugi uzlazni nije izjednačio sa štokavskim dugim uzlaznim, nego s metatonijskim akutom. Ova je ograda, ipak, samo delimično tačna. Kajkavski $\sim$ u govorima o kojima je reč potiče iz dva izvora: on, naravno, odgovara prakajkavskom akutu, ali je u primerima kao *glāva* nastao prilikom sekundarnog prenošenja sličnog štokavskom. Analogne prilike vladaju i u slovenačkom jeziku (tačnije, u većini slovenačkih govora koji čuvaju tonske opozicije), a i u nekim čakavskim govorima, npr. u trogirskom.

Rasprostranjenost kajkavske varijante kanovačkog akcenta ostala je kod Ivšića neutvrđena. Stoga će ovde biti učinjen pokušaj da se ta rasprostranje-

⁴ Imamo dosta razloga da sumnjamo u to da se prozodijski sistem u govorima s tipom *lipa* može genetski svesti na osnovnu kajkavsku akcentuaciju.

⁵ Filologija I, 1957, 59—75.

nost utvrdi u osnovnim crtama, uz upotrebu postojeće literature i mog terenskog materijala. Rezultati su prikazani na skici 1.⁶

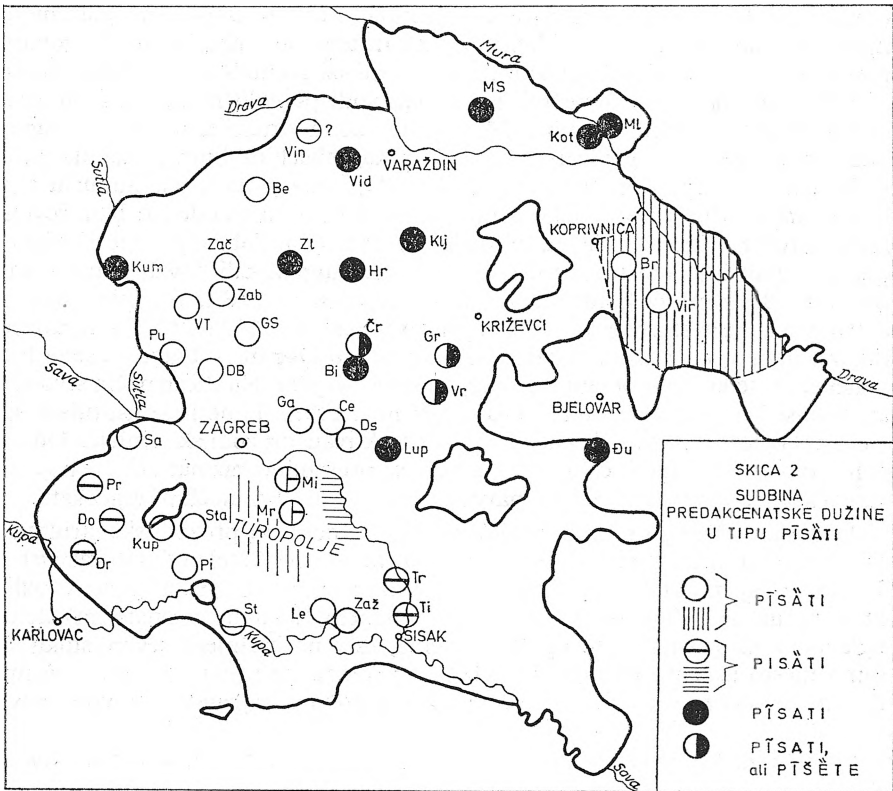

Pokazuje se da areal kanovačkog akcenta pokriva veliki deo kajkavske teritorije, uključujući gotovo sve govore oko Zagreba. Možemo se čak zapitati da se nije ovako govorilo i u Zagrebu pre nego što je u njemu stvorena kajkavska koine. Iz rasporeda znakova na skici 1 može se izvući zaključak da je u pitanju areal smešten uglavnom u sredini kajkavskog područja. Međutim on se oslanja na areal tipa *vōdā* na kajkavskom zapadu. Polazeći od toga možemo konstatovati da se oblast duženja vokala prvog sloga u ovakvim primerima proteže od Julijskih Alpa do Turopolja.

Na str. 81 Ivšić pominje da njegovim pregledom nije obuhvaćeno skraćivanje u tipu *pisāti* mesto *pisāti*. Poreklo pojave je, naravno, jasno. Skraćivanjem u ovakvim primerima likvidira se kvantitet pred akcentom još u

⁶ Spisak punktova (s izvorima podataka): v. na kraju članka.

jednom položaju, što predstavlja nov korak ka stvaranju prozodijskog sistema u kojem je kvantitet relevantan samo pod akcentom.⁷ Isti struktur alni efekat ima i akcenatsko prenošenje u istim primerima: *pīšàti* > *pīsati*. Ovim trima mogućnostima pridružuje se i četvrta: prenošenje u tipu *pīšàti* > *pīsati*, ali uz istovremeno ostvarenje suprotnog procesa u tipu *pīšete* > *pīšēte*, čime je sačuvan fenomen predakcenatskog kvantiteta u ovakvom položaju. Geografski raspored ovih tipova prikazan je na skici 2.⁸ Staro stanje (*pīšàti*) održava se u većini govora na jugu i zapadu, kao i na krajnjem severoistoku. Skraćivanje (*pīsati*) ograničava se na dva manja predela na jugu, dok je prenošenje (*pīsati*) obično u većem delu govora na severu i delimično na istoku, s tim da je u nekim punktovima na istoku udruženo sa stvaranjem novih predakcenatskih dužina prenošenjem u tipu *pīšete* > *pīšēte*. Zaključićemo da

⁷ U stvari ovo po pravilu znači i potpuno uspostavljanje takvog sistema. Naime osim primera sa dužinom ispred " (tip *pīšàti*) postoje i primeri sa dužinom ispred ~ (tip *trēšū*, koji nije obuhvaćen razmatranjem u ovom radu). Međutim dužine ispred ~ još su manje otporne nego one ispred kratkog akcenta.

⁸ V. napomenu 6.

je na velikom delu — gotovo polovini — kajkavskog područja kvantitet u ovoj poziciji likvidiran, na jedan ili na drugi način.

Mitar Pešikan⁹ je skrenuo pažnju na to da se u Jedvajevo materijalu iz Bednje nalaze brojni primeri sa duženjem starog kratkog silaznog, isp. Gsg *mādo* > *mēda*, *d̄yemo* < *dōma* itd. Ovo u načelu odgovara slovenačkom izjednačavanju starog " sa dugim silaznim. Doduše, u primerima ove vrste obično izostaje slovenačko prenošenje takvog akcenta na drugi slog (tip *domā*). Međutim, u rečima sa zatvorenim drugim slogom takvo prenošenje u Bednji je često: *kek̄yeš*, *ebāod*, *devār* itd. To se prenošenje može konstatovati i u Oblakovom materijalu iz Međumurja (*moždāni*),¹⁰ u mom materijalu iz Kumrovca (*golōbi*, pa i *oč̄i*, itd.), kao i u Ivšićevom primeru *do noč̄i* iz Rozge,¹¹ mada se Ivšić na ovu problematiku ne osvrće posebno.

Najzad, pomenućemo još jedan — četvrti — kvantitetski proces koji nije obuhvaćen Ivšićevim koordinatnim sistemom, i čak se uopšte ne pominje u njegovim radovima. To je likvidacija kvantiteta pod akcentom. U govoru mesta Rude u samoborskom kraju Šojat¹² nalazi frontalno jednačenje dugih i kratkih akcenata. Stanovništvo tog mesta vodi poreklo mahom od pohrvaćenih rudara Nemaca. Thomas Magner je sličnu situaciju našao i u zagrebačkom purgerskom govoru¹³ (ostavljam zagrebačkim lingvistima da prosude u kojoj je meri on tu u pravu). U nekim govorima u Međumurju i sa druge strane Mure, kod Velike Kaniže u Mađarskoj, a takođe i u Kumrovcu, moja terenska istraživanja su ukazala na fenomen dobro poznat slavistici pod poljskim imenom *pochylenie*. Tamo su dugi vokali davali jedne vrednosti, a odgovarajući kratki druge, posle čega su razlike u trajanju došle u drugi plan, čime je otvoren put za njihovo uklanjanje. Tako npr. u Kumrovcu dugo *u* daju *ū*, a kratko *u* vokal *ō* (*krōh*, *čōu*, *psō* Dsg itd.). Dugo *i* ostaje bez izmene, ali se kratko *i* otvara u *e* (*mēš*, kao *br̄ĕk* ili *p̄ĕt*). Na sličan način stvoreni su odnosi kao *tāt*: *brāt*, *nīvo*: *vōda*, *žēti* inf.: *žēna*. Time je konstituisan sistem u kojem je mesto akcenta jedini distinktivan prozodijski činilac. Dodaćemo da se u ovom slučaju, kao i u vezi sa prethodno razmatrane tri pojave, uz kajkavske fenomene mogu navesti paralele iz slovenačkih dijalekata.

Iz dosad rečenog proizlazi zaključak da je u pogledu prozodijske strukture kajkavsko područje veoma diferencirano, ne manje nego štokavsko ili čakavsko. U vezi s akcentom tu nalazimo tri razvojna stepena. U većini govora razlikuju se uzlazni akcenti od silaznih, u manjem (iako ne neznatnom) delu, uglavnom na periferiji, te opozicije nema, dok na krajnjem severoistoku ni samo mesto akcenta nije distinktivno. U pogledu kvantiteta takođe možemo izvršiti trostepeno raščlanjavanje. Dobra polovina kajkavskih govora čuva

⁹ U prikazu Jedvajeve monografije, Južnoslovenski filolog XXVI/3—4, 1963—1964, str. 558.

¹⁰ Vatroslav Oblak, *Nešto o međumurskom narječju*, Zbornik za narodni život i običaje I 1896, 44—62.

¹¹ Ljetopis 48, 1936, 75.

¹² Rasprave Instituta za jezik 2, 1973, 55—56.

¹³ *A Zagreb Kajkavian Dialect*, University Park, Pennsylvania, 1966.

predakcenatski kvantitet bar u nekim položajima. Drugi govori taj kvantitet ne čuvaju, a u nekim periferijskim predelima na zapadu i severu kvantitet nije distinktivan ni pod samim akcentom. Tako se kajkavska akcentuacija, za koju smo znali da je veoma interesantna u istorijsko-komparativnoj perspektivi, pokazuje i kao tipološki vrlo raznovrsna.

Spisak punktova

- Be — Bednja, Ivšić, Ljetopis JAZU 48 (dalje samo Ivšić), tekst; Jedvaj, HDZ 1
 Bi — Biškupec, Kalinski i Šojat, Rasprave Instituta za jezik JAZU 2
 Br — Bregi, autorova grada (dalje samo a. g.)
 Ca — Carevdar, a. g.
 Ce — Cerje, Šojat, *O govoru Cerja kod Sesveta*, Rasprave 2
 Čr — Črečan, Kalinski i Šojat, Rasprave 2
 DB — Donja Bistra, Šojat i Zečević, Ljetopis 73
 Do — Domagović, Ivšić, tekst
 Dr — Draganići, a. g.
 DS — Dugo Selo, a. g.
 Đu — Đurđić, Ivšić, tekst
 Ga — Gajišće, Ivšić, tekst
 Gr — Gradec, a. g.
 GS — Gornja Stubica, a. g.
 Hr — Hrašćina, a. g.
 Je — Ježdovec, Ivšić 67
 Klj — Ključ, a. g.
 Koš — Koškovec, po ličnom saopštenju prof. dr Franje Švelca
 Kot — Kotoriba, Ivšić, tekst
 Krap — Krapina, Šojat i Zečević, Ljetopis 73
 Kraš — Krašić, Ivšić 62
 Kum — Kumrovec, a. g.
 Kup — Kupinec, Ivšić, tekst
 Lek — Lekнено, Šojat, Ljetopis 67
 Let — a. g.
 Luk — Lukavec, Ivšić, karta
 Lup — Lupoglav, Ivšić, tekst
 Mi — Mičevec, Ivšić 67; Šojat, Ljetopis 67
 Ml — Mlinarce, a. g.
 MS — Mala Subotica, a. g.
 Mr — Mraclin, a. g.
 Pi — Pisarovina, a. g.
 Pr — Prodindol (Prigorje), Rožić, Rad 115, 116, 118
 Pu — Pušća, Ivšić, tekst; a. g.
 Sa — Samobor, Ivšić, tekst; Šojat, *Govor u Samoboru i njegovoj okolici*, Rasprave 2
 Sl — Slavetić, Ivšić, karta
 SN — Sveta Nedelja, Šojat, *Govor u Samoboru i njegovoj okolici*, Rasprave 2
 Sta — Starjak, Šojat, Ljetopis 67
 Str — Strmec, Ivšić, karta
 Št — Štefanki, a. g.
 Ti — Tišina, Šojat i Zečević, Ljetopis 72
 Tr — Trebarjevo, Ivšić, tekst
 Turopolje — Šojat, Ljetopis 67
 Vid — Vidovec, a. g.

- Vin — Vinica, po diplomskom radu D. Jakovljević, nastavnice iz Buzeta
 Vir — Virje, Fancev, Archiv für slavische Philologie 29
 Vr — Vrbovec, Ivšić, tekst
 VT — Veliko Trgovišće, Šojat i Zečević, Ljetopis 73
 Zab — Zabok, Šojat i Zečević, Ljetopis 73
 Zač — Začretje, Ivšić, tekst; a. g.
 Zaž — Šojat i Zečević, Ljetopis 72
 Zl — Zlatar, Sviben, Kaj II
 Zo — Zorkovac, Težak, Ljetopis 62

Tamo gdje su na raspolaganju stajali podaci za više mesta u neposrednom susjedstvu, uziman je po pravilu samo jedan punkt, kao predstavnik date mikroregije.